

ΕΛΕΝΗ Δ. ΜΠΕΛΙΑ

ΜΝΗΜΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

Προσωπική μαρτυρία

Στις 9 Ιουλίου ο Καθηγητής Απόστολος Βακαλόπουλος επέρασε στην άλλη όχθη. Έφυγε ήσυχα όπως έζησε, αφήνοντας πίσω του την μνήμη του “καλού κ’ αγαθού” ανθρώπου, του ιστορικού με την έρευνητική διεισδυτικότητα, την πρωτοποριακή σκέψη και την νηφάλια κρίση, του πανεπιστημιακού διδασκάλου με το σπάνιο ήθος που εστάθηκε πάντα με αφοσίωση και αγάπη δίπλα στους μαθητές του, καθώς τους καθωδηγούσε στην ιστορική έρευνα και δημιουργία. Έφυγε, αφού ευτύχησε να ολοκληρώσει το έργο που είχε προγραμματίσει και στο οποίο είχε αφιερώσει μισόν αιώνα ζωής, έργο που αποτελεί έδω και δεκαετίες σημείο αναφοράς για τους ασχολούμενους με την Νεοελληνική Ιστορία.

* * *

Ο Απόστολος Βακαλόπουλος γεννήθηκε τον Αύγουστο του 1909 στον Βόλο, αλλά έζησε από το 1914 στην Θεσσαλονίκη, όπου έκανε τις εγκύκλιες και τις πανεπιστημιακές σπουδές του, τις οποίες, το 1954, συνέχισε στην Γερμανία. Η ακαδημαϊκή του πορεία στην Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης διαγράφεται ως εξής: Διδάκτωρ το 1939, Υφηγητής στην έδρα της Ιστορίας της Νεωτέρας Ελλάδος το 1943, Έκτακτος Καθηγητής στην ίδια έδρα το 1944, Τακτικός Καθηγητής από το 1951 μέχρι το 1974, όποτε απεχώρησε λόγω όριου ηλικίας. Ο Βακαλόπουλος υπήρξε δραστήριο μέλος πολλών επιστημονικών σωματείων και επιτροπών, ειδικότερα όμως αναφέρεται ή δραστηριότητά του στα επιστημονικά σωματεία της Θεσσαλονίκης: επί σειράν ετών Γενικός Γραμματέας του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας· ιδρυτικό μέλος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών το 1939 και από το 1946 μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου

τῆς Ἑταιρείας, στήν ὁποία τὸ 1975 ὠργάνωσε Τμῆμα Ἱστορικῶν Μελετῶν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν (1962-1982) μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ Πρόεδρος αὐτοῦ κατὰ τὸ διάστημα 1983-1987· μέλος τῶν συντακτικῶν ἐπιτροπῶν τῶν περιοδικῶν “Ἑλληνικά”, “Μακεδονικά”, “Balkan Studies”. Μὲ τὶς ιδιότητες αὐτές ὁ Βακαλόπουλος ἐξεπροσώπησε τὴν ἐλληνικὴ ἱστορικὴ ἐπιστῆμη σὲ διεθνή ἱστορικά συνέδρια καὶ σὲ διεθνεῖς ἐπιτροπές. Γιὰ τὴν συνολικὴ προσφορά του ὡς ἱστορικοῦ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου ἔτυχε πολλῶν διακρίσεων· εἰδικώτερα ἐτιμῆθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Πολιτεία μὲ τὰ παράσημα τοῦ Σταυροῦ τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ Φοίνικος καὶ τοῦ Τάγματος τοῦ Γεωργίου τοῦ Α΄, ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ τὸ “Ἀριστεῖον Ἱστορικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν”, ἀπὸ τὴν Αὐστριακὴ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν μὲ τὸ βραβεῖο Gottfried von Herder.

Ὁ Ἀπόστολος Βακαλόπουλος κατέχει κεντρικὴ θέση στὴν νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία: ἐθεμελίωσε τὶς νεοελληνικὲς ἱστορικὲς σπουδές στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εὐρύτερα ἐπηρέασε τὴν διαμόρφωση τῶν σπουδῶν αὐτῶν στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Βακαλόπουλος ἀκολουθεῖ τὴν μεθοδολογία τῆς παραδοσιακῆς ἱστοριογραφίας, διευρύνει ὁμῶς τὰ πλαίσια τῆς μελέτης τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι μὲ στόχο ὄχι μόνον τὴν ἀνίχνευση τῆς αἰτίας καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμβάθυνση στὴν μελέτη τοῦ φυσικοῦ, οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ τὴν ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Βασικὴ ἀρχὴ στὴν θεώρηση τῆς Ἱστορίας εἶναι γιὰ τὸν Βακαλόπουλο ἡ ἀνθρωπογνωσία, προϋπόθεση μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἱστορία γίνεται ἡ βασικὴ καὶ ἀναγκαία γιὰ κάθε ἄνθρωπο μάθηση, γίνεται κοινωνικὴ ἐπιστῆμη. Ἔτσι, στὸ ἔργο του ὁ Βακαλόπουλος ἐπιχειρεῖ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ συνολικοῦ καὶ ἀδιασπάστου ἀνθρωπίνου βίου. Θεωρεῖ ὅτι ἡ Νέα Ἱστορία κατακερματίζει τὴν ἔρευνα, δέχεται ὁμῶς τὸν συνδυασμὸ τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Ἱστορικῆς Σχολῆς.

Μαθητὴς τῶν καθηγητῶν Ἰω. Βογιατζίδη καὶ Ἀντ. Σιγάλα, ὁ Βακαλόπουλος ἐπηρεάζεται καθοριστικὰ ἀπὸ τοὺς δασκάλους του στὴν κατάρτιση τοῦ ἐρευνητικοῦ καὶ διδακτικοῦ του προγράμματος: Δίνει ἰδιαίτερα σημασία στὴν μελέτη τῶν πηγῶν, τῶν ἀμέσων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐμμέσων καὶ τῶν περιγραφικῶν, καθὼς καὶ στὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει ἡ Μικρὴ Ἱστορία. Γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν ἱστορικῶν προβλημάτων ἀναζητεῖ τὴν συνδρομὴ τῶν λεγομένων βοηθητικῶν ἐπιστημῶν τῆς Ἱστορίας, δηλαδὴ τῆς Κοινωνιολογίας, τῆς Ἀνθρωπογεωγραφίας, τῶν οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν, καθὼς καὶ τῶν διαφόρων θεωριῶν τῆς Ἱστορίας καὶ τῶν μελετῶν τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ψυχολογία ἀτόμων καὶ μαζῶν. Στὰ φροντιστηριακὰ του μαθήματα εἰσάγει τοὺς φοιτητές του στὴν χρῆση τῶν πηγῶν, στὴν ἱστορικὴ μέθοδο καὶ

1. Ὁ Ἀπόστολος Βακαλόπουλος (Θεσσαλονίκη 1996).

στοὺς τρόπους ἐργασίας καὶ τοὺς ἀναθέτει ἐργασίες γιὰ μικρὰ ἱστορικά προβλήματα καὶ ζητήματα.

Ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος ὁ Βακαλόπουλος στὸν ἐπίλογο τοῦ ἔργου του “Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ” (Ἐπίλογος ἦ τὸ τέλος τοῦ ταξιδιοῦ μου στὸ παρελθόν), ἀκολουθοῦσε στὶς μελέτες του τὴν ζωντανή ἱστορική μεθοδολογία, στρέφοντας τὴν προσοχή του ἀπὸ τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ παρόντος πρὸς εἶχε ζήσει σὲ ἀντίστοιχα τοῦ παρελθόντος. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν προβληματική, τὸ δράμα τῶν προσφύγων καὶ τῶν αἰχμαλώτων στὴν Θεσσαλονίκη ὑπῆρξε τὸ ἐρέθισμα γιὰ τὴν διδακτορική του διατριβή “Πρόσφυγες καὶ προσφυγικὸν ζήτημα κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821” (ἔκδ. 1939) καὶ τὴν διατριβή του ἐπὶ Ὑφηγεσία “Αἰχμάλωτοι Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821” (ἔκδ. 1943)· ἡ δράση τῶν ἀντιστασιακῶν ὁμάδων κατὰ τὴν Κατοχή τὸ ἐρέθισμα γιὰ τὸ ἔργο “Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 21” (ἔκδ. 1948). Ἐνδεικτικῇ, ἐξ ἄλλου, τοῦ θεωρητικοῦ προβληματισμοῦ τοῦ Βακαλόπουλου εἶναι καὶ ἡ ἐπιλογή θεματολογίου μὲ τὸ ὁποῖο προηγεῖται τῆς ἐποχῆς του. Ἄς σημειωθοῦν τὰ δημοσιεύματα “Φήμες καὶ διαδόσεις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821” (ἔκδ. 1950), “Ὁ χαρακτήρας τῶν Ἑλλήνων”, (ἔκδ. 1983), “Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως τὸ σκέπτονταν καὶ τὸ συζητοῦσαν οἱ ἡγέτες του” (ἔκδ. 1986). Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ ἐπιλογή προέκυψε ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς ψυχολογίας τῶν μαζῶν· στὶς δύο ἄλλες ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ ρόλου τοῦ προσώπου στὴν διαμόρφωση τῆς Ἱστορίας. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις τὴν ἱστορική προσέγγιση ἤλθαν νὰ συνεπικουρήσουν ἄλλες ἐπιστῆμες ὅπως ἡ Ψυχολογία καὶ ἡ Κοινωνιολογία.

Στὴν Ἐργογραφία γιὰ τὸν Βακαλόπουλο πρὸς ἐδημοσίευσε ὁ Π. Χονδρογιάννης τὸ 1997 καταγράφονται 242 δημοσιεύματα· ἀπὸ αὐτὰ 43 εἶναι αὐτοτελῆ, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις. Ὁ Βακαλόπουλος καλλιεργεῖ τὴν Γενικὴ Πολιτικὴ Ἱστορία, τὴν Τοπικὴ Ἱστορία καὶ τὴν ἔκδοσιν πηγῶν. Τὸ ἔργο του, καλύπτει κυρίως δύο μεγάλους τομεῖς τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας: τὴν γενικὴ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας. Εἰδικώτερα τὸν Βακαλόπουλο ἀπασχολοῦν τὰ ἀκόλουθα μεγάλα θέματα τοῦ νεοελληνικοῦ ἱστορικοῦ βίου: ἡ Τουρκοκρατία, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, τὸ Προσφυγικὸ Ζήτημα. Τὸ στίγμα τῆς μεθοδολογίας καὶ τῆς γραφίδας τοῦ Βακαλόπουλου δίνουν κυρίως τὰ ἔργα “Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ”, “Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354-1833”, “Αἱ προσφυγικαὶ ἐγκαταστάσεις ἐν τῇ περιοχῇ Θεσσαλονίκης”, καθὼς καὶ τὰ ἤδη ἀναφερθέντα ἔργα “Πρόσφυγες καὶ προσφυγικὸν ζήτημα κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821”, “Αἰχμάλωτοι Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821”, “Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 21”.

Ὁ Βακαλόπουλος συλλαμβάνει καὶ πραγματοποιεῖ τὴν σύνθεση ἑνὸς

μνημειώδους έργου, την “Ιστορία του Νέου Ἑλληνισμοῦ”, τὸ ὁποῖο ἐκδίδεται σὲ ὀκτὼ ὀγκῶδεις τόμους κατὰ τὸ διάστημα 1961-1988, ἀπασχολεῖ ὁμως τὸν συγγραφέα του ἐπὶ μισὸν αἰῶνα. Ὁ πρῶτος τόμος καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους (1204 κ.έ.) μέχρι τὴν Τουρκοκρατία (1453) καὶ ἐξετάζει τὴν διαμόρφωση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ ἐκφράζει τὴν ἄποψη τοῦ Βακαλόπουλου ὅτι ὁ βαθμιαίος μετασχηματισμὸς τοῦ Μεσαιωνικοῦ στὸν Νέο Ἑλληνισμό συντελεῖται στὴν περίοδο αὐτή, ἐνῶ ἡ Ἀλωση εἶναι μεγάλος σταθμὸς τῆς Ἱστορίας, χωρὶς ὁμως καὶ νὰ ἀποτελῇ ὁρόσημο τῆς ἀρχῆς τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Τουρκοκρατία ἀπασχολεῖ τὸν Βακαλόπουλο σὲ τρεῖς τόμους τοῦ έργου μὲ ἀντικείμενα τὶς ἱστορικὲς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας, τοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλευθερία, τὴν οἰκονομικὴ ἀκμὴ καὶ τὴν παιδεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ σύνθεση ἀναδεικνύει δίπλα στὶς κοινότητες καὶ τὴν Ἐκκλησία ὡς παραγόντων γιὰ τὴν διάσωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δύο ἀκόμη ἀποφασιστικὸς παράγοντες ἀντιστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ: τὶς μετακινήσεις πληθυσμῶν στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὴν ὀργάνωση τῶν κλεφταρματολικῶν σωμάτων. Ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα εἶναι ἡ ἐξαντλητικὴ χρῆση πηγῶν καὶ ἀπὸ τὸν βαλκανικὸ χῶρο, καὶ ἡ παρακολούθηση τῆς πορείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ σὲ σχέση καὶ μὲ τὴν πορεία τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἐντὸς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ὁ Βακαλόπουλος ἀσχολεῖται ἤδη ἀπὸ τὸ 1935. Μετὰ τὴν δημοσίευση, τὸ 1948, τοῦ έργου του “Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 21”, τὸ ὁποῖο ἐτιμήθηκε τὸ 1949 μὲ τὸ βραβεῖο Ζάππα ἀπὸ τὴν Association pour l’encouragement des Études Grecques, ὁ Κωνστ. Ἀμαντος παρώτρυνε τὸν Βακαλόπουλο νὰ προχωρήσῃ σὲ μιὰ πλήρη σύνθεση τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἔργο τὸ ὁποῖο ἐπεχείρησε ὁ Βακαλόπουλος στὰ πλαίσια τῆς “Ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ” καὶ σὲ ἄλλες ἐκδόσεις μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ σὲ μία γιὰ χρῆση τῶν σχολείων Μέσης Ἐκπαιδεύσεως (ἐκδ. 1971), καὶ τὸ ὁποῖο παραμένει μοναδικὸ παράδειγμα. Στὸ ἔργο αὐτὸ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καλύπτει τέσσερες τόμους (ἐκδ. 1980, 1982, 1986, 1988), στοὺς ὁποίους ἐκτίθενται οἱ προϋποθέσεις καὶ οἱ βάσεις τῆς Ἐπαναστάσεως, οἱ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις, ἡ διπλωματικὴ θέση τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ οἱ πολιτικο-κοινωνικὲς ζυμώσεις, ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ Ἰμπραήμ, καὶ τέλος ἡ γένεση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ἡ χαρακτηριζομένη εὐστοχα ἀπὸ τὸν Βακαλόπουλο ὡς “ἐπώδυνη”, τὴν ὁποία σφραγίζει ἡ προσωπικότητα τοῦ Ἰω. Καποδίστρια. Ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς συνθέσεως εἶναι: ἡ εὐρυτάτη χρῆση πλήθους πηγῶν καὶ ἡ κριτικὴ τους ἀξιολόγηση, ἡ κριτικὴ ἀποτίμηση τῆς ἱστοριογραφικῆς παραγωγῆς γιὰ τὴν Ἐπανάσταση, ἡ ἐξέταση τῆς Ἐπαναστάσεως σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸν βαλκανικὸ χῶρο καὶ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν τάσεων καὶ τῶν ἐξελίξεων στὸ εὐρωπαϊκὸ

γίγνεσθαι, ἡ ψυχογραφικὴ ἀνάλυση τῶν ἐνεργειῶν ἀτόμων καὶ μαζῶν. Ἡ θεωρητικὴ του συγκρότηση στὸν τομέα τῆς Ἱστορίας σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς νέες τάσεις τῆς ἱστοριογραφίας ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ '70 καὶ ἔξῃς ὁδηγοῦν τὸν Βακαλόπουλο νὰ ἐξετάσῃ τὶς κοινωνικὲς ζυμώσεις καὶ διαφοροποιήσεις στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Εἰδικώτερα στὸ ἔργο ἐξετάζεται ἡ ὄψη τῆς ἐλληνικῆς γῆς στὴν ὑπαιθρο καὶ στὰ ἀστικά κέντρα, ἐντοπίζονται οἱ καταστροφές τοῦ πολέμου, καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ τὴν ἀναπαράσταση τῆς ζωῆς στοὺς οἰκισμούς, ἐξετάζεται ἡ δομὴ τῆς κοινωνίας καὶ οἱ μετασχηματισμοὶ ποὺ ὑφίσταται, ἀναλύεται τὸ φαινόμενο τοῦ τοπικισμοῦ καὶ τὸ ζήτημα τῶν αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων. Ἡ Καποδιστριακὴ περίοδος, ἡ ὁποία καταλαμβάνει τὸν τελευταῖο τόμο τοῦ ἔργου, ἐξετάζεται κυρίως μὲ βάση τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κερκύρας. Ἀκολουθεῖται ἡ ἰδία μεθοδολογία: κριτικὴ ἀξιολόγηση τῶν πηγῶν, ἀνάλυση κοινωνικῶν φαινομένων, ἀνάλυση τῆς ψυχολογίας ἀτόμων, μαζῶν καὶ τάξεων.

Στὰ πλαίσια τῶν ἐρευνῶν του γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ὁ Βακαλόπουλος ἐμελέτησε συστηματικὰ τὴν πορεία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν περιοχὴ τῆς “Μεῖζονος” Μακεδονίας, μελέτη ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε, ἐκτὸς ἀπὸ πολλὰ ἐπὶ μέρους δημοσιεύματα, τὸ ἔργο “Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354-1833” (ἔκδ. 1969). Τὸ ἔργο καλύπτει πέντε αἰῶνες ἱστορικοῦ βίου στὴν Μακεδονία, κύρια δὲ σημεῖα του εἶναι οἱ μετακινήσεις καὶ οἱ ἐποικισμοὶ ἐλληνικῶν καὶ ἄλλων πληθυσμῶν στὴν Μακεδονία, οἱ ἐξισλαμισμοί, οἱ ἀποδημίες Μακεδόνων στὸ ἐξωτερικό, ἡ κοινωνικὴ ὁργάνωση καὶ ἡ οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας, τὰ ἐθνικο-απελευθερωτικὰ κινήματα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Τὸ ἔργο βασίζεται σὲ πλῆθος πηγῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων βουλγαρικὲς, σερβικὲς, τουρκικὲς πηγές, πλαισιώνεται ἀπὸ χάρτες καὶ πλούσιο φωτογραφικὸ ὕλικό. Ἡ “Ἱστορία τῆς Μακεδονίας” ἀποτελεῖ ἔργο σταθμὸ γιὰ τὶς ἱστορικὲς σπουδὲς περὶ τὴν Μακεδονία, διότι ἀποκαθιστᾷ μὲ σαφήνεια καὶ μετὰ ἀπονηφάλια καὶ ἀντικειμενικὴ κριτικὴ ἐπεξεργασία πλῆθους πηγῶν τὴν ἱστορικο-γεωγραφικὴ καὶ πληθυσμιακὴ εἰκόνα τῆς “Μεῖζονος” Μακεδονίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας.

Τὸ ἔργο “Αἱ προσφυγικαὶ ἐγκαταστάσεις ἐν τῇ περιοχῇ Θεσσαλονίκης” (ἔκδ. 1955) εἶναι προῖόν συνεργασίας τοῦ Βακαλόπουλου μὲ τὸν Καθηγητὴ τῆς Φυσικῆς Γεωγραφίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Μάξιμο Μαραβέλλακη. Στόχος τοῦ ἔργου εἶναι ἡ διερεύνηση τῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀγροτικῶν προσφυγικῶν πληθυσμῶν, οἱ ὁποῖοι ἐγκατεστάθησαν στὴν περιοχὴ Θεσσαλονίκης, καὶ ἡ συγκέντρωση στοιχείων γιὰ τοὺς τόπους προελεύσεώς τους. Ἡ καταγραφή ἐγίνε βάσει ἐρωτηματολογίου καὶ ἀφορᾷ 75 οἰκισμοὺς προσφύγων τῆς περιοχῆς, προερχομένων ἀπὸ τὴν Θράκη, τὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸν Πόντο. Ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου καὶ τὸν συστη-

ματικό σχολιασμό ἐδόθησαν στὴν ἔρευνα δύο στοιχεῖα: ἡ σύνθεση καὶ φυσιογνωμία τῶν προσφυγικῶν οἰκισμῶν καὶ ἡ ἀνασύσταση τῆς ἱστορικοῦ βίου τῶν τόπων προελεύσεως τοῦ πληθυσμοῦ τους. Ἡ μελέτη αὐτὴ εἶναι μοναδική στὸ εἶδος τῆς, ἀποτελεῖ δὲ ὑπόδειγμα μεθοδολογίας καὶ ἐργαλεῖο μὲ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ γίνη προσέγγιση τοῦ θέματος γιὰ πολλαπλὲς ἀναγνώσεις ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Γλωσσολογίας, τῆς Λαογραφίας, τῆς Κοινωνιολογίας.

Σημαντικὴ θέση στὴν ἐργογραφία τοῦ Βακαλόπουλου κατέχει ἡ ἔκδοση πηγῶν, ὅπως οἱ “Πηγὲς τῆς Ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ” (τόμοι δύο, ἔκδ. 1965, 1977) καὶ οἱ “Πηγὲς τῆς Ἱστορίας τῆς Μακεδονίας” (ἔκδ. 1989). Στὶς ἐκδόσεις αὐτὲς ἔχουν περιληφθῇ οἱ πηγὲς τὶς ὁποῖες ἐχρησιμοποίησε ὁ Βακαλόπουλος γιὰ τὴν σύνθεση τῶν ἔργων του “Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ” καὶ “Ἱστορία τῆς Μακεδονίας”. Ἡ πρωτοβουλία αὐτὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἀκόμη δείγμα τῆς πρωτοποριακῆς ἀντιλήψεως τοῦ Βακαλόπουλου γιὰ τὶς ἱστορικὲς σπουδές. Ἡ ἔκδοση ὑπηρετεῖ δύο κυρίως στόχους, τὸν ἐρευνητικὸ καὶ τὸν διδακτικὸ: ἄσκηση τῶν φοιτητῶν στὴν χρῆση καὶ τὴν ἀξιοποίηση τῶν πηγῶν καὶ προβληματισμὸς γιὰ τὴν ἐπεξεργασία ἱστορικῶν θεμάτων· χρησιμοποίηση τῶν πηγῶν στὴν διδασκαλία τῆς Ἱστορίας στὴν Μέση Ἑκπαίδευση. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ πρόθεση εἶναι σαφής: ὁ Βακαλόπουλος συνδέει τὴν ἔρευνα μὲ τὴν διδασκαλία καὶ εὐρύτερα μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία, προσδιορίζοντας ἔτσι σαφῶς τὴν ἀποστολὴ τοῦ πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου, στὴν ὁποία ὁ Βακαλόπουλος ἀφιέρωσε τὴν ζωὴ καὶ τὴν δημιουργία του.

* * *

Τὸν Ἀπόστολο Βακαλόπουλο ἐγνώρισα τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1969 στὸ Α΄ Διεθνὲς Κυπριολογικὸ Συνέδριο στὴν Λευκωσία τῆς Κύπρου. Μερικὰ χρόνια ἐνωρίτερα, στὰ πρῶτα μου βήματα στὴν ἔρευνα, εἶχα γνωρίσει τὸ ἔργο του· θυμᾶμαι μάλιστα ὅτι, ὅταν ἐδίδασκα Ἱστορία στὸ ἰδιωτικὸ σχολεῖο ὅπου ἐργαζόμουν, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν Εἰσαγωγή του στὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἔργου “Πηγὲς τῆς Ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ”, ἄρχισα νὰ χρησιμοποιῶ πηγὲς στὴν διδασκαλία μου, γιὰ νὰ γίνεται τὸ μάθημα ζωντὰ καὶ ἐνδιαφέρον. Στὸ Κυπριολογικὸ Συνέδριο μὲ ἐπαρουσίασε στὸν Βακαλόπουλο ὁ Δικαῖος Βαγιακάκος. Ἔχω ἀκόμη μπροστά μου τὴν εἰκόνα τοῦ πράου ἀνθρώπου μὲ τοὺς ἀπλοὺς τρόπους ποὺ ἀντανάκλουσε καλωσύνη καὶ εὐγένεια· θυμᾶμαι πὼς μερικὲς φορὲς ἀνεβήκαμε μαζί ἓνα μικρὸ δασωμένο λόφο –ὁ Βακαλόπουλος ἦταν ὀρειβάτης– γιὰ νὰ φθάσωμε στὶς αἶθουσες τοῦ Συνεδρίου· θυμᾶμαι τὰ θερμά του λόγια γιὰ τὴν ἀνακοίνωσή μου, ποὺ ἦταν καὶ ἡ πρώτη μου ἀνακοίνωση σὲ ἐπιστημονικὸ συνέδριο. Λίγους μῆνες ἀργότερα, τὸν Ὀκτώβριο, ἔμελλε νὰ ζητήσω τὴν βοήθειά του. Ἦταν τότε ποὺ ἀναγκάσθηκα νὰ ἀποσύρω, πρὶν κριθῇ, τὴν διδακτορικὴ μου διατριβὴ μὲ θέμα “Ἡ

ἐκπαίδευσις εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ τὴν Μεσσηνίαν κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον, 1828-1831”, ἀπὸ τὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπου εἶχα ἀντιμετωπίσει ἀπὸ τοὺς καθ’ ὕλην ἀρμοδίους καθηγητὲς τὴν ὑστεροβουλία καὶ τὴν ἀνευθυνότητα.

Ἐκεῖνο τὸ φθινοπωρινὸ πρωινὸ –μέσα Ὀκτωβρίου τοῦ 1969– ποὺ ἔφθασα στὴν Θεσσαλονίκη, προσπαθοῦσα νὰ πάρω θάρρος ἀπὸ τὴν ἐλπίδα ποὺ ἀναζητεῖ ὁ ἀπελπισμένος· ὅταν ἐκτύπησα τὴν πόρτα τοῦ γραφείου τοῦ Καθηγητοῦ Βακαλόπουλου στὸ παλιὸ κτίριο τοῦ Πανεπιστημίου, τὸ κλίμα ἄλλαξε. Ὁ Ἀπόστολος Βακαλόπουλος μὲ ὑποδέχθηκε ἐγκάρδια, ἄκουσε μὲ προσοχὴ τὸ πρόβλημά μου καί, χωρὶς νὰ σχολιάσῃ τοὺς συναδέλφους του γιὰ τὴν περιπέτεια τῆς διατριβῆς μου, μὲ ἐρώτησε ἀπλᾶ τί μὲ ὤθησε στὴν ἐπιλογὴ τοῦ θέματος, ποιὲς ἦταν οἱ πηγές μου καὶ πῶς διαχειρίσθηκα τὸ ὅλο θέμα. Ὅσο προχωροῦσε ἡ συζήτηση τόσο περισσότερο διέκρινα ὅτι οἱ ἀπαντήσεις μου τὸν ἱκανοποιοῦσαν καὶ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐνδιαφερθῇ γιὰ τὸ ζήτημά μου. Μὲ παρεκάλεσε νὰ τοῦ ἀφήσω τὴν διατριβή μου καὶ μοῦ εἶπε ἀπλᾶ ὅτι θὰ τὴν ἐδιάβαζε καὶ θὰ μοῦ ἔλεγε τὴν γνώμη του. Ἐφυγα ἀπὸ τὸ γραφεῖο τοῦ ἐντυπωσιασμένη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη στάση τοῦ Βακαλόπουλου καὶ ἔχοντας τὴν αἴσθησις ὅτι θὰ ἐκέρδιζα τὴν μάχη. Εἴκοσι ἡμέρες ἀργότερα ἔλαβα ἀπὸ τὸν Βακαλόπουλο ἓνα θερμὸ γράμμα ἐπαινετικὸ γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ θέματος, τὴν χρῆσι τῶν πηγῶν καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο εἶχα πραγματευθῇ τὸ θέμα τῆς διατριβῆς μου, καὶ μὲ κάποιες παρατηρήσεις μὲ οὐσιαστικώτερες νὰ παρουσιασθῇ συνοπτικὰ ἡ κατάστασις τοῦ τόπου καὶ νὰ συνταχθῇ χάρτης τῶν σχολείων. Στὴν συνέχεια τὰ πράγματα προχώρησαν πολὺ γρήγορα: μετὰ ἀπὸ θερμὴ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις τοῦ Βακαλόπουλου, ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἐνέκρινε - στὶς ἀρχὲς Μαρτίου τοῦ 1970 - τὴν διατριβή μου, καὶ στὶς 11 Φεβρουαρίου τοῦ 1971 ἔγινε ἡ ὑποστήριξις τῆς διατριβῆς καὶ ἡ ἀναγόρευσί μου σὲ διδάκτορα. Σὲ ὅλο τὸ διάστημα ἐβίωσα τὴν οὐσιαστικὴν συνεργασία μὲ τὸν Βακαλόπουλο καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἐνθάρρυνσι καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Δασκάλου. Ἐπρεπε νὰ ἀντιμετωπισθοῦν πολλὰ προβλήματα, δευτερεύοντα μὲν, ἀλλὰ μὲ πρωτεύουσα σημασία, ὅπως ἡ προέλευσί μου ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης γι’ αὐτό, καὶ ἡ γλῶσσα τῆς διατριβῆς μου. Ὁ Βακαλόπουλος ἐστάθηκε μὲ τὸν νηφάλιον τρόπο του δίπλα μου· τὸν εὐγνωμονῶ.

Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν ὁ Ἀπόστολος Βακαλόπουλος συνέχισε νὰ εἶναι ὁ Δάσκαλός μου: Χαιρόταν γιὰ τίς δημοσιεύσεις μου, μοῦ ἔκανε οὐσιαστικὲς κρίσεις, μοῦ ἔδινε πάντοτε τὰ δικά του δημοσιεύματα. Πολλὲς φορὲς εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸν συναντῶ σὲ ἐπιστημονικὰ συνέδρια καὶ νὰ θαυμάζω τὴν νηφάλια κρίσιν του καὶ τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ του. Ἀλλοτε πάλι στὸ σπίτι του ἐγνώρισα ἀπὸ κοντὰ τὸν χῶρον ποὺ ἐργαζόταν,

2. Ὁ Ἀπόστολος Βακαλόπουλος με τὴν Κυρία Νίνα στὰ ἐνενήντα χρόνια του (Βουρβουροῦ, Αὐγούστος 1999).

τὸ κελί του, ὅπως τὸ ἐχαρακτήριζε ὁ ἴδιος τὰ τελευταῖα χρόνια, μὲ τὸ ἀκατάστατο γραφεῖο του, καὶ ἐκάναμε πολλές συζητήσεις γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ γιὰ τὴν χρῆση τῆς Ἱστορίας στὴν Ἑκπαίδευση· ἔζησα ἐπίσης τὴν θερμὴ φιλοξενία ἐκείνου καὶ τῆς Κυρίας Νίνας Βακαλοπούλου, καὶ διέκρινα τὴν ἀφοσίωση καὶ τὴν ἀγάπη τῆς πρὸς ἐκεῖνον, ποὺ στὴν ἀφιέρωση τῶν δύο τελευταίων τόμων τῆς “Ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ” τὴν χαρακτηρίζει “Συνοδίτισσά του”. Στὸ Πανεπιστήμιο, ἐξ ἄλλου, εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ζήσω ἀπὸ κοντὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν συμπαράσταση τοῦ Βακαλόπουλου πρὸς τοὺς μαθητές του, ποὺ ἦταν γι’ αὐτὸν στάση ζωῆς. Ἔτσι, μπόρεσα νὰ καταλάβω καὶ τὸ μέγεθος τῆς πίκρας ποὺ ἔννοιωσε τότε ἀπὸ κάποιους μαθητές του, πίκρα ποὺ νοιώθει ὁ πατέρας ἀπὸ τὰ παιδιὰ του. Πιστεύω ὅτι τώρα ποὺ ἔχουν περάσει τόσα χρόνια θὰ ἔχει γίνει ἀντιληπτὸ καὶ ἀπὸ ἐκείνους.

Τὸν Καθηγητὴ Ἀπόστολο Βακαλόπουλο καὶ τὴν Κυρία Νίνα, τὸν φύλακα Ἀγγελό του, εἶδα γιὰ τελευταία φορὰ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1985 στὸ Συμπόσιο μὲ θέμα “Ἡ Ἱστορικὴ, Ἀρχαιολογικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑρευνα γιὰ τὴ Θράκη”. Διατηροῦσα ὁμως πάντα ἐπικοινωνία μαζί τους. Τελευταία φορὰ ποὺ μιλήσαμε ἦταν τὸ ἐφετεινὸ Πάσχα. Στὶς 30 Ἰουνίου, τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, τὸ τηλέφωνο δὲν ἀπαντοῦσε· ὑπέθεσα ὅτι εἶχαν πάει γιὰ διακοπὲς στὴν Βουρβουροῦ· δὲν ἐφαντάσθηκα ὅτι γιὰ τὸν Βακαλόπουλο εἶχε ἀρχίσει ἡ ἀντίστροφη μέτρηση· στὶς 14 Ἰουλίου ἔμαθα ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες τὸν θάνατό του· εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν ζωὴ στὶς 9 Ἰουλίου.

Ὁ Ἀπόστολος Βακαλόπουλος ἐπέρασε στὴν αἰωνιότητα ὡς ὁ σημαντικώτερος ἱστορικὸς τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ ποὺ ἐσφράγισε τὴν ἐποχὴ του· στὴν μνήμη αὐτῶν ποὺ τὸν ἐγνώρισαν καὶ τὸν ἔζησαν καὶ ἐμαθήτευσαν κοντά του θὰ μείνῃ ὡς ὁ Ἄνθρωπος καὶ ὁ Δάσκαλος, χαρακτηριστικὰ τόσον μοναδικὰ καὶ τόσον σπάνια.